

Julian Kałowski

Uprawnienia nad zakonami udzielone biskupom przez Stolicę Apostolską po 1864 r.

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 20/1-2, 137-149

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JULIAN KAŁOWSKI MIC

UPRAWNIENIA NAD ZAKONAMI UDZIELONE BISKUPOM PRZEZ STOLICĘ APOSTOLSKĄ PO 1864 R.

I. Po powstaniu styczniowym na podstawie *Ukazu Najwyższego o Klasztorach Rzymsko-Katolickich* z dnia 27.X. (8.XI) 1864 r. zarządono niemal całkowitą likwidację życia zakonnego w Królestwie Polskim¹.

Na mocy tego *ukazu* prawie wszystkie klasztory uległy kasacji. We wstępie do *ukazu* car Aleksander II, chcąc się usprawiedliwić, przedstawiał różnego rodzaju podwoły kasaty². Między innymi stwierdził, że chodziło mu o opiekę nad zakonami i o ich dobro³.

¹ Por. *Ukaz Najwyższy o Klasztorach Rzymsko-Katolickich w Królestwie Polskiem i dodatkowe do tegoż Ukazu przepisy*, dnia 27 października (8 listopada 1864 r., *Dziennik Praw*, t. 62, s. 407—447; *Przepisy dotyczące utrzymania i zarządu Klasztorów Rzymsko-Katolickich w Królestwie Polskiem*, 22 listopada (4 grudnia), *Dziennik Praw*, t. 63, s. 15—37.

² *Dziennik Praw*, t. 62, s. 406—409.

³ Tamże: „Zachowując tradycje Najdostojniejszych Przodków Naszych i idąc za szczerem wskazaniem Naszego serca, mieliśmy zawsze, pod Naszą ochroną legalne prawa i nietykalność religij, wyznawanych przez Naszych wiernych poddanych. W tym razie Nami tylko powodowały te niezmiennie prawidła tolerancji, które stanowią jedną z najważniejszych zasad ojczystego prawodawstwa i nierozdzielenie łączą się z gruntownymi historycznymi podaniami Prawosławnego Kościoła i narodu ruskiego. Jakoż i w Królestwie Polskiem, gdzie większość mieszkańców należy do kościoła Rzymsko-Katolickiego, mieliśmy szczególną pieczołowitość o dobrym stanie tego kościoła, zachowując wszystkie jego urządzenia, jakie one się utworzyły samobytnie w dawniejszych czasach. W 1861 i 1862 r., darując mieszkańcom Królestwa różne prawa i prerogatywy, rozciągnęliśmy one i na duchowieństwo Rzymsko-Katolickie i razem oddaliśmy jego potrzeby pod opiekę szczególnego wyższego zarządu, który był złożony z osób niewątpliwie oddanych interesom Rzymsko-Katolickiego kościoła. Z tym większym smutkiem widzieliśmy, że w czasie zaburzeń, które za tem wynikły w Królestwie, część duchowieństwa Rzymsko-Katolickiego nie stawała się wierną ani obowiązkowi pasterskiemu, ani obowiązkowi poddanych. Zakonnicy nawet, nie bacząc na przykazanie Ewangelji i pogardzając dobrowolnie złożonymi przed ołtarzem ślubami zakonnymi, pobudzali do przelewu krwi, poduszczali do morderstw, profanowali mury klasztorne, odbierając w nich świętokradzkie przysięgi na spełnienie zbrodni; a niektórzy wchodzili sami w szeregi buntowników i broczyli swe ręce we krwi ofiar niewinnych. Jakkolwiek bolesne są sercu Naszemu te opiłkane wypadki, wstrząsające same podstawy reli-

Zamknięciu podlegały wszystkie klasztory, w których przebywało mniej niż ośmiu zakonników lub zakonnice⁴. Zamknięto ponadto te klasztory, których członkowie w jakikolwiek sposób brali udział w powstaniu styczniowym w 1863 r.⁵ Klasztory które nie uległy zamknięciu, podzielono na tzw. klasztory etatowe i nieetatowe⁶. Klasztorami etatowymi nazwano te domy zakonne, w których przebywało nie więcej niż czterech zakonników. Wyjątek stanowił klasztor paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, w którym mogło przebywać dwudziestu czterech zakonników⁷. Za nieetatowe

gijnego i moralnego bytu powierzonego NAM przez Najwyższą Opatrzność narodu, nie zmniejszając wszelako one dawnych dążeń NASZYCH do dobrego urządzania kościoła i duchowieństwa Rzymsko-Katolickiego w Królestwie Polskiem. W tych zamiarach rozkazaliśmy Komitetowi Urządzającemu ułożyć i przedstawić NAM projekt etatów, które by zupełnie zabezpieczyły materialny byt parafialnego duchowieństwa Rzymsko-Katolickiego tak aby nie tylko zrównać, o ile możliwości niejednakość pożytków, dostarczanych z beneficjów członkom tegoż duchowieństwa, ale i w szczególności, polepszyć położenie tych plebanów, którzy obecnie z powodu nader małych lub niepewnych dochodów, najbardziej ograniczone mają środki. Lecz w tym samym czasie, ciężkie doświadczenia tylko co upłynionych dni zmusza NAS do przedsięwzięcia skutecznych środków w celu ochronienia społeczeństwa od powtórzenia się wypadków podobnych tym, jakimi stan zakonny w Królestwie oznamionował udział swój w ostatnim rokoszku. Przekonałiśmy się o niemożności zostawienia nadal klasztorów w tem wyłącznemu położeniu, jakie im pozostawiało się dotąd przez szczególną powolność Rządu, gdy tymczasem w większej części państw Rzymsko-Katolickich w Europie dawno już przedsięwzięto środki do poddania zakonników po ogólną Zwierzalność Dyecezyalną, do zniesienia klasztorów nie mających oznaczonej ustawami kanonicznymi liczby zakonników, lub tych, które objawiły dążenia szkodliwe, i do oddania w administracyę Rządową majątków klasztornych, zarząd którymi odrywa duchowieństwo od jego prawdziwego powołania. Znajdując, że w Królestwie Polskiem podobne środki są niezbędne dla przywrócenia rozprzężonego w klasztorach Rzymsko-Katolickich porządku, rozkazaliśmy ustanowić w Warszawie osobną Komissyą o klasztorach, z osób, częścią przez NAS bezpośrednio, częścią przez Namiestnika NASZEGO powołanych. Komissya ta troskliwie rozpatrzyła kwestyę: które mianowicie klasztory podlegają zniesieniu z powodu małej w nich liczby zakonników, tudzież wykryła udział, jaki brały oddzielne klasztory w działaniach ostatniego rokoshu”.

⁴ Tamże, art. 1 (s. 409): „Klasztory Rzymsko-Katolickie męskie i żeńskie w Królestwie Polskiem, w których nie znajduje się oznaczona przepisami kanonicznymi liczba osób stanu zakonnego, a mianowicie w których stale przebywa mniej jak ośm zakonników lub zakonnice, podlegają niezwłocznie zniesieniu, jako pozbawione środków dla utrzymania porządku i karności między osobami stanu zakonnego”.

⁵ Tamże, art. 2 (s. 409): „Niezawisłe od tego, podlegają niezwłocznie zamknięciu wszystkie klasztory Rzymsko-Katolickie w Królestwie Polskiem, które brały jawny i udowodniony udział w buntowniczych działaniach przeciwko Rządowi”.

⁶ Tamże, art. 15 (s. 415).

⁷ Tamże, t. 63, § 3 (s. 17).

uznano te klasztory, w których było tylko ośmiu zakonników, a gdy liczba ich spadła do siedmiu wówczas klasztor zamykano, a zakonników przenoszono do innego klasztoru, albo umieszczano ich nawet w domach nienależących do danego zakonu⁸. Zabroniono przyjmowania kandydatów do nowicyatu⁹ oraz określono dokładnie warunki pod jakimi można było ich przyjąć¹⁰.

Na mocy wspomnianego *ukazu* kasacyjnego z dnia 27.X. (8.XI) 1864 r.¹¹ oraz *przepisów dotyczących utrzymania i zarządu Klasztorów Rzymsko-Katolickich* z dnia 22.XI. (4X.II) 1864 r.¹² zabroniono zakonnikom jakichkolwiek kontaktów z wyższymi przełożonymi. W § 16 tych przepisów czytamy: „Na zasadzie § 16 Najwyższego Ukazu z dnia 27 Października (8 Listopada) 1864 r. wszelka zależność Klasztorów i osób Zakonnych od Jenerałów Zakonnych i innych Władz Zakonnych w Królestwie, lub też poza granicami onegoż przebywających, została na zawsze usunięta i wszelkie stosunki duchowieństwa zakonnego z temiż Władzami zostały wzbronione. A nadto z mocy tegoż Artykułu rzeczonego Ukazu, istniejące dotąd w Królestwie miano Prowincyałów Zakonów klasztornych zostało na zawsze zniesione”¹³. Rozwiązano kapituły klasztorne. Zniesiono również urząd doradców przełożonych¹⁴. Całkowitą władzę i odpowiedzialność nad pozostałymi domami zakonnymi i zakonnikami rząd powierzył biskupom¹⁵. Biskup ordynariusz lub jego delegat mógł przeprowadzić wizytację,

⁸ Tamże, t. 62, art. 1 i t. 63, § 7.

⁹ Tamże, t. 63, § 9 (s. 19): „Przyjmowanie do nowicyatu w klasztorach nieetatowych, bezwarunkowo zabrania się. Przyjmowanie do nowicyatu w klasztorach etatowych dozwala się jedynie po zupełnem zniesieniu wszystkich klasztorów nieetatowych, tegoż samego Zakonu”.

¹⁰ Tamże, §§ 39—44 (s. 29—31).

¹¹ Tamże, t. 62 i 63.

¹² Tamże, t. 63.

¹³ Tamże, § 16 (s. 20—23).

¹⁴ Tamże, § 29 (s. 27): „Na zasadzie Art. 16-go Najwyższego Ukazu z dnia 27 Października (8 Listopada) r.b., wraz z oddaniem klasztorów pod zwierzchnictwo właściwych Biskupów, znoszą się istniejące dotąd Kapituły klasztorne i wszystkie bez wyjątku połączone z obecnym porządkiem godności Definitorów, Kustoszów, itp.”.

¹⁵ Tamże, art. 17—18, (s. 23): „Na mocy tegoż Artykułu 16-go Najwyższego Ukazu z dnia 27 Października (8 Listopada), zawiadywanie wszystkimi klasztorami, tak męzkimi jakoteż żeńskimi, etatowymi i nieetatowymi w Królestwie, bez względu do jakiegokolwiek należą Zakonu, oddane zostało bezpośrednio miejscowym Biskupom tych dyecezyj, w obrębie których też klasztory się znajdują; takowy nadzór Władzy Dyecezyjalnej rozciąga się nietylko co do osobistości osób zakonnych, lecz także i co do zarządu klasztorów pod względem pozostawionych im dochodów i majątku. Miejscowe klasztorne poniżej wyszczególnione Władze, mają w zupełności zależeć od swej władzy Dyecezyjalnej. Przeznaczenie Zakonników na służbę do kościołów, i inne ważniejsze rozporządzenia z prawami kanonicznymi kościoła Rzymskiego i przy zachowaniu praw i postanowień Władzy Cywilnej. Na tej zasadzie wszyst-

a także tzw. rewizje klasztorów położonych na terenie jego diecezji¹⁶.

Biskup w celu ułatwienia sobie zarządu klasztorami mógł mianować spośród duchowieństwa diecezjalnego wizytatorów¹⁷. Wizytatorzy za spełnienie swych obowiązków otrzymali specjalne wynagrodzenie¹⁸.

Po kasacie zakonów w 1864 r. w Królestwie Polskim pozostało tylko trzydzieści pięć klasztorów etatowych, z tych dziesięć żeńskich i dwadzieścia pięć męskich. W owych trzydziestu pięciu klasztorach umieszczono trzystu sześćdziesięciu zakonników i sto zakonnice¹⁹.

II. Wytworzyła się kłopotliwa sytuacja. Sprawa bowiem wymagała natychmiastowego załatwienia, gdyż zakonnicy nie mogli pozostać bez opieki a tymczasem niektórzy z biskupów nie chcieli zastosować się do wspomnianego ukazu i odmawiali przyjęcia władzy nad zakonnikami. Biskupi ci tłumaczyli się niejasnością dekretu soboru trydenckiego dotyczącego ingerencji biskupów w sprawy zakonne²⁰. Inni natomiast biskupi uważali, że w nadzwyczajnych przypadkach na podstawie wspomnianego dekretu przysługuje im władza delegatów Stolicy Apostolskiej nad zakonnikami²¹. Samo jednak życie narzuciło biskupom konieczność ingerowania.

I tak biskup Popiel ordynariusz diecezji płockiej już w styczniu 1865 r. interweniował w klasztorze karmelitów w Oborach. Oto co pisze w swoich *Pamiętnikach*: „Artykuł ten prawa kanonicznego (sess. XXV de Regularibus, c. 8) choć tak stanowczy, nie był jednak jasny w zastosowaniu, gdy brak wizytowania nie po-

kie osoby zakonne bez wyjątku, winny być posłuszne Biskupom miejscowym i mieć dla nich należne uszanowanie”.

¹⁶ Tamże, § 20 (s. 23): „Zwierzchnik Dyecezyi może zwiedzać i rewidować klasztory w jego dyecezyi będące, na tej samej zasadzie co i kościoły, w każdym czasie, osobiście lub też za pośrednictwem osoby do tego przezeń upoważnionej (...)”.

¹⁷ Tamże, §§ 21—28 (s. 23—27).

¹⁸ Tamże, § 28 (s. 27): „Na utrzymanie Wizytatorów, Skarb Królestwa wyznacza z dochodów majątków poklasztornych, roczną placę po czterysta rubli srebrem dla każdego (...)”.

¹⁹ *Dziennik Praw*, t. 62, § 8—9 pkt. a—b (s. 425).

²⁰ *Pie IX e l'insurrection polonaise de 1864 dans la correspondance avec les évêques du Royaume de Pologne (1862—66) d'après les documents authentiques par Sophie Olszowska-Skowska*, W: *Sacrum Poloniae Millennium*, t. XII, Rzym, 1966, s. 168—204; (Lubieński R.), *Konstanty-Ireneusz Pomian hrabia Lubieński biskup Sejneński*, Kraków 1898, s. 260—262; Boudou A., *Stolica Święta a Rosja, stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, t. II., tłum. Zofia Skowrońska, Kraków 1930, s. 303 n; Chościak — Popiel T., *Pamiętniki*, t. I, wyd. przez J. Urbana, Kraków 1915, s. 249—252; *Nasza Przeszłość* 28 (1968) 42, odnośnik 5.

²¹ Tamże.

chodził z zaniedbania właściwych przełożonych, ale z przymusu. Gdyż wszyscy prowincyałowie byli powywożeni do innych klasztorów i tam na równi z zakonnikami ściśle strzeżeni. Potrzeba jednak przemogła i zaraz w styczniu kazałem jechać właściwemu dziekanowi do Obór, by tam porządek zaprowadził”²².

Wskutek bowiem zwiezienia zakonników z różnych domów i umieszczenia ich w jednym klasztorze powstały specjalne trudności²³. Stąd też Stolica Apostolska chcąc przyjąć z pomocą zakonnikom i biskupom już 13.I.1865 r. przesała za pośrednictwem nuncjatury apostolskiej w Wiedniu uprawnienia, w których upoważniła biskupów do sprawowania wszelkiej władzy nad rozproszonymi zakonnikami²⁴.

Pismo to nuncjatura wiedeńska przesała dnia 15 stycznia 1865 r. księdzu prałatowi Romanowi Spithalowi z Krakowa, z poleceniem przekazania go biskupom polskim²⁵. Ponadto z listu nuncjatury z dnia 16 maja 1865 r. adresowanego do ks. Spithala dowiadujemy się, że podobne uprawnienia wysłano po raz drugi 30 stycznia 1865 r.²⁶. Jednocześnie w tym samym liście nuncjusz zapytuje ks. Spithala, czy przesłał on wspomniane uprawnienia księdzu Pawłowi Rzewuskiemu wikariuszowi generalnemu archidiecezji warszawskiej²⁷.

Stolica Apostolska nie poprzestała jednak na tych aktach prawnych, ale w dalszym ciągu troszczyła się o losy zakonów. Świadczą o tym często wydawane uprawnienia i rozporządzenia. I tak na prośbę biskupa płockiego Wincentego Popiela 9 kwietnia 1865 r. Papież Pius IX udzielił mu specjalnych pełnomocnictw nad zakonami z poleceniem, by przekazał je pozostałym biskupom²⁸.

²² Chościak-Popiel T., dz. cyt., s. 252; Por. Archiwum Kapucynów w Nowym Mieście n/Pilicą (cyt. dalej: Arch KN) 2. II. 1, *Akta klasztoru zakroczymskiego*; *Akta władzy kościelnej klasztoru zakroczymskiego*, t. III, 1864—1870.

²³ Totoraitis J., *Zakon Marianów 1864—1909*, Stockbridge, Mass., U.S.A., 1962, s. 29—43; Werner M., *O Honorat Koźmiński kapucyn 1829—1916*, Poznań—Warszawa 1972, s. 232; Chościak-Popiel T., dz. cyt., s. 249—252.

²⁴ Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura di Vienna (cyt. dalej: Nunz. Vien.) t. 438, k. 67.

²⁵ Nunz. Vien., t. 438, k. 67; Archivio della Segreteria di Stato, anno 1865, rubrica 247, fasc. 2, k. 182.

²⁶ Nunz. Vien., t. 438, k. 410—411.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, k. 431: „Die 9 Aprilis 1865 SSmus Dominus (...) PP IX (...) benigne annuit, ut Episcopus Orator, caeterique Ordinarii Dioecesium Regni Poloniae, quibus haec facultas per ipsum Episcopum Oratorem communicanda erit, in Regulares quibus communicatio cum suis legitimis Superioribus sit aut penitus impedita, aut difficilis et periculosa, tamquam Apostolicae Sedis delegati eandem jurisdictionem easdemque facultates ad Sedis Apostolicae beneplacitum exercent, quibus iidem Superiores Regulares de iure sive communi, sive speciali vel do consuetudine, vel juxta singulorum Ordinum Constitutiones fruuntur”;

Na mocy tego reskryptu papieskiego biskupi otrzymali ponownie władzę nad zakonami, którą sprawowali w charakterze delegatów Stolicy Apostolskiej²⁹. Dnia 24 maja 1865 r. nuncjusz w Wiedniu powiadomił o tym reskrypcie księdza Pawła Rzewuskiego wikariusza generalnego archidiecezji warszawskiej i przesłał mu duplikat owych uprawnień³⁰.

Najbardziej ks. Rzewuski unikał przejęcia władzy nad zakonnikami. Dlatego Stolica Apostolska kilkakrotnie upoważniała go i przynaglała do przyjęcia władzy nad zakonnikami w obrębie jego archidiecezji³¹. Oto fragment pisma Stolicy Apostolskiej który przytaczamy za Boudou: „Znane ci są doskonale przepisy Soboru Trydenckiego odnośnie do zakonników i zakonnice; rozumiesz więc, iż należy się do nich zastosować jak najściślej. Lecz ze względu na smutne położenie rzeczy i czasu, listem tym i na mocy Naszej władzy apostolskiej udzielamy Tobie, jako ordynariuszowi warszawskiemu, praw delegata apostolskiego nad wszystkimi Zgromadzeniami Zakonnymi, zarówno męskimi jak i żeńskimi w całej diecezji warszawskiej, na przeciąg lat pięciu z prawem każdorazowego odwołania ich przez Stolicę Apostolską, gdy tylko uzna to za stosowne”³².

Ponadto, by przeciąć wszelkie wątpliwości ks. Rzewuskiego i dla uniknięcia zła i zgorzenia, nuncjusz w Wiedniu został upoważniony do wysłania telegramu bezpośrednio do konsystorza warszawskiego, którego treść podajemy również za Boudou:

„Nuncjusz apostolski w Wiedniu, mocą udzielonej mu nadto władzy oraz wręcz wyjątkowych warunków, w jakich znalazły się obecnie klasztory i zakony w archidiecezji warszawskiej, upoważnia ks. Rzewuskiego, wikariusza generalnego tejże diecezji do wzięcia pod jurysdykcję władzy diecezjalnej klasztorów męskich i żeńskich znajdujących się w tejże diecezji”³³.

Położenie zakonów ulegało ustawicznemu pogorszeniu, dlatego konieczne były nowe dyspozycje Stolicy Apostolskiej regulujące stosunek biskupów do zakonników i odwrotnie. Stąd do uprzednio

Biskup Popiel ordynariusz diecezji płockiej, w swoich *Pamiętnikach*, pisze: „W marcu nadeszła wiadomość, iż Stolica Apostolska, uwzględniając położenie, wszelką władzę nad zakonnikami przelewa na właściwych biskupów”; Chościak-Popiel T., t. I dz. cyt., s. 252; z tego wynika, że biskup Popiel i inni już wcześniej otrzymali uprawnienia i je wykonywali.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, k. 429—430; AM Rzewuski Suffrag. Varsovia si manda un duplicato di facoltà 24 Maggio 1865: „Prout Dominationi (...) duplicatum earum facultatum, quae (...) Episcopis erant communicanda, ut de Religiosis Ordinibus tamquam legitimi Superiores curam gerere possint”.

³¹ Por. Nunz. Vien., t. 438, k. 67, 257, 410—430, 645—646.

³² Boudou A., dz. cyt., s. 305.

³³ Tamże, s. 307.

już wydanych uprawnień dodawano nowe, albo przypominano lub przedłużano dawne. Wydaje się, że czyniono to dla usunięcia wątpliwości niektórych biskupów. Z tej racji już dnia 4.IX.1868 r. rozciągnięto na zabór rosyjski uprawnienia, które dnia 10.XII. 1858 r. wydała Kongregacja Biskupów i Zakonników dla biskupów Hiszpanii i Portugalii³⁴. Na mocy tego dekretu, zakonnicy przebywający w rozproszeniu ponownie zostali uzależnieni od miejscowych biskupów³⁵.

Biskupi rzeczywiście wykonywali władzę nad zakonnikami.

³⁴ Archivio Segreto Vaticano, Congregazione dei Vescovi e Regolari, Sezione Regolari (cyt. dalej: Sez. Reg.) 1868, busta, Agosto-Settembre, *Regolari-Polonia: Circa la dipendenza dai rispettivi Ordinari*: „Peculiaribus inspectis circumstantiis, in quibus Monasteria Sanctimonialium Virginum superioribus regularibus subjecta, nec non Religiosi viri e claustris ejecti in Hispanica ditone in praesens reperiuntur, Sanctissimus D. N. Pius PP IX existimavit iis speciali Apostolicae Sedis providentia consulendum esse. Idcirco Sanctitas Sua praedicta Monasteria Sanctimonialium Virginum, quae Praesidibus regularibus subsunt, ac insuper praefatos Religiosos viros extra claustra degentes in Hispaniarum Regno jurisdictioni Antistitum, seu Ordinariorum locorum in quibus eadem Monasteria respective reperiuntur, et memorati Religiosi commorantur apostolica auctoritate ad trenium a data praesentium computandum, nisi interim a S. Sede aliter provideatur, subjicit, et subjecta ac subjectos esse decernit; quin tamen impediatur, quominus enuciati Religiosi viri libere confungere quando agitur de rebus conscientiam respicientibus, quae ad votorum observantiam, et ad obligationes a religiosa professione promanantes referantur. Quod vero spectat ad Santimonialium Monasteria de quibus agitur, Sanctitas Sua expresse declarat ea vi hujus pontificiae dispositionis in omnibus omnino Ordinariis locorum subjici, et ab eis unice regi debere, quin Regulares in iis sese ullo modo immiscere possint: verum admodum congruum esse ut Ordinarii, nisi pro peculiaribus rerum, et monasteriorum adjunctis aliter in Domino existimaverint in deputandis eorundem Monasteriorum Vicariis, Confessariis, Moderatoribus, seu Directoribus spiritualibus deligant Religiosos ejusdem Ordinis, quatenus illo scientia, vitae probitate, prudentia, ceterisque qualitatibus ad eadem respectiva officia rite obeunda necessariis praediti reperiantur. Haec quidem Tibi ex Sanctitatis Suae mandato communicamus, ut delegata superius jurisdictione pro ea, qua praestas prudentia in tua Dioecesi utaris, facta tamen in singulis actis expressa mentione hujus specialis apostolicae delegationis. Teque simul monitum volumus ut si in eorundem facultatum usu dubitatio, vel difficultas exoriat, eam ad hanc S. Congregationem negotiis et consultationibus Episcoporum Et Regularium praepositam solvendam proponas (...)”

³⁵ Tamże: „Il Santo Padre mosso dal vivo desiderio di provvedere con analoghi ed opportuni rimedi alla difficile condizione in cui versano i Regolari (...) dopo la violenta soppressione disposto di estendere ai medesimi Religiosi, che vivono dispersi in quel disgraziato paese le stesse disposizioni, e providenze già prese da contesta S. Congregazione pe' Regolari dispersi nella Spagna, e nell'Portogallo. A tal'effetto ha ordinato che si domandasse alla stessa S. Congne una copia di siffatte disposizioni e providenze da comunicarsi ai menzionati Religiosi col mezzo dei loro Ordinari”.

Zmuszała ich do tego sytuacja w jakiej się znaleźli zakonnicy oraz przynaglały zarządzenia Stolicy Apostolskiej³⁶.

III. Dokumentem o wielkim znaczeniu dla uregulowania stanu prawnego zakonników przebywających poza klasztorem jest uprawnienie, które w r. 1879 Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła oraz Kongregacja Biskupów i Zakonników, nadały administratorowi apostolskiemu archidiecezji warszawskiej — ks. Antoniemu Sotkiewiczowi³⁷.

W tym bowiem roku ks. Sotkiewicz wystosował do Stolicy Apostolskiej pismo dotyczące uregulowania stanu prawnego zakonników przebywających na terenie podległej jego zwierzchnictwu archidiecezji³⁸.

Na wstępie swego pisma, ks. Sotkiewicz zaznaczył, że do 1864 r. na terenie archidiecezji warszawskiej było trzydzieści jeden domów zakonnych, w których przebywało pięciuset dziesięciu zakonników. Z tej liczby dwustu sześćdziesięciu czterech było kapłanami³⁹.

Następnie ks. Sotkiewicz wspomina, że w archidiecezji warszawskiej po r. 1864 pozostały tylko dwa klasztory, tj. klasztor kapucynów w Nowym Mieście nad Pilicą i klasztor kamedułów na Bielanach pod Warszawą⁴⁰. W tych dwóch klasztorach, które nie uległy kasacie, wielu zakonników zmarło, a grono pozostałych przy życiu powiększyło się tylko o jednego nowego zakonnika⁴¹.

³⁶ Por. Archiwum Kapucynów w Nowym Mieście n/Pilicą, *Akta klasztoru zakroczymskiego*, 2—II—i: *Akta władzy kościelnej klasztoru zakroczymskiego*, t. III, 1864—1870; *Archiwum klasztoru nowomiejskiego, Korespondencja z władzami kościelnymi*, t. IV, 1893—1905: *List arcybiskupa Popiela do gwardiana klasztoru w Nowym Mieście*, 20. III. 1900; „Ad consulendum ordini et disciplinae Regulari Conventus Novo-Mias-tensis PP. Capucinatorum necessarium duximus vetare omnes Religiosos omnino vel ad breve temporis spatium sub quovis praetextu Varsaviam venire, nisi ex Nostro in singulis casibus permissu et speciali licentia, sub poenis arbitrio Nostro statuendis. Hoc Nostrum rescriptum Rdnus Guardianus omnibus sui Conventus Religiosis, ad hunc finem in unum congregatis, recitabit curabitque, ut accuratissime a cunctis observetur”; *Korespondencja z władzami kościelnymi* t. III, 1864—1892.

³⁷ Sez. Reg. 1879, busta: Luglio — Settembre *Regolari-Varsavia*; Nunz. Vien., t. 548, k. 44—47.

³⁸ Tamże.

³⁹ Sez. Reg. 1879, busta: Luglio — Settembre *Regolari-Varsavia*: „Varsaviae in urbe et in Archidioecesi Varsaviensi usque ad 1864 annum 31 Religiosorum Monasteria erant (...) cum 510 Religiosis quorum potior pars nam 264 Sacerdotes fuere”; Nunz. Vien. t. 548, k. 44—47; Archivio Segreto Valicano, Congregazione dei Vescovi e Regolari: *Regestra Regularium* (cyt. dalej: Reg. Reg.) t. 278, k. 100.

⁴⁰ Tamże: „Anno 1864 exeunte in Dioecesisus Regni Poloniae Gubernium Civile omnia fere monasteria e medio sustulit. In Archidioecesi Varsaviensi ex supra enumeratis duo solummodo monasteria remanserunt-nempe: Cameldulensium in Bielany prope Varsoviam nunc 5 Religiosis et Capucinatorum in Nowe Miasto situm cum 11 Religiosis”.

⁴¹ Tamże: „(...) juvenes vitam Monasticam adgredi cupientes votis

Ks. Sotkiewicz pisze, że na skutek kasaty zakonników, wszystkie diecezje, a wśród nich i archidiecezja warszawska, zostały pozabawione kapłanów zakonnych, którym władza kościelna powierzała pełnienie obowiązków duszpasterskich w różnych parafiach.

Dla przykładu ks. Sotkiewicz podaje, że w ciągu jednej nocy sama tylko Warszawa utraciła 120 kapłanów zakonnych. Na ich miejsce musiano powołać 100 kapłanów diecezjalnych z poza Warszawy, na skutek czego na prowincji odczuwano brak duchowieństwa diecezjalnego. I stąd kapłani zakonni musieli w znacznej mierze zastąpić duchowieństwo diecezjalne w pełnieniu obowiązków duszpasterskich poza Warszawą⁴².

W czasie wspomnianej relacji ks. Sotkiewicza na terenie archidiecezji warszawskiej pracowało 106 kapłanów zakonnych⁴³. Według ks. Sotkiewicza wszyscy zakonnicy, którzy przebywali wówczas na terenie w archidiecezji i zajmowali się pracą duszpasterską, nie mieli żadnej nadziei na powrót do swoich domów zakonnych, ani nie mogli nosić stroju zakonnego⁴⁴.

W tej sytuacji administrator archidiecezji warszawskiej prosił, by Stolica Apostolska dyspensowała wszystkich księży zakonnych, którzy z konieczności pełnili obowiązki duszpasterskie w różnych parafiach archidiecezji oraz tych, którzy w przyszłości taką pracę podejmą, przynajmniej do czasu umożliwienia im powrotu do swoich klasztorów i zachowywania w nich reguły zakonnej:

explendis arcet. Inde factum est, quod in Archidioecesi Varsaviensi ab 1864 a duobus in monasteriis quae supererant vix unus novus religiosus vitae Monasticae nomen dedit, permultis jam morte absumptis'.

⁴² Tamże: „Hoc modo Dioeceses omnes, quas inter et Archidioecesis Varsaviensis reperitur monasteriis penitus spoliatae, illico defectu sacerdotum saecularium laborare coeperunt — hos enim in laboribus religiosi sacerdotum adjuvabant. Sola urbs Varsovia una nocte per deportationem 120 sacerdotes religiosos amisit et Ordinarius loci coactus est eorum in locum de Clero dioecetano 100 sacerdotes Varsaviam evocare — et horumce posteriorum in locum flagitabat, ut conveniens numerus religiosorum sacerdotum diversae prorsus regulae in monasteriis incarcerationum inde liberetur — quo facto hisce sacerdotibus religiosis ad munia parochialia variis in locis Archidioecesis obeunda usus est”.

⁴³ Tamże: „Inde factum est, quod nunc in Archidioecesi Varsaviensi curam animarum gerentes qua Administratores Parochiarum vel qua eorum Vicarii 106 sacerdotes Religiosi dantur (...)”; *Por. Reg. Reg.*, t. 278, k. 100; *Nunz. Vien.*, t. 548, k. 44—47.

⁴⁴ Tamże: „Omnes hi Sacerdotes Religiosi etiam spe reditus in monasteria sua frustrati sunt, gubernio renuente et praeterea nonnullorum religiosorum monasteria tam plane sublata vel transmutata sunt, ut in toto regno neque unicum remansit. Religiosi hi in Parochiis dispersi votum paupertatis totaliter servare nequeunt — nam pro sustentatione suae et necessitatibus — Esiae subveniendis, pecuniam aliaque necessaria possidere ac hisce rebus disponere coguntur — sed neque obedire Superioribus suis, qui hoc in regno jam non dantur — neque vestem regularem deferre queunt — et jam majori ex parte huic vestitui valedixerunt — nam guberunium Religiosos extra monasterium

- 1° od ślubu ubóstwa,
- 2° od ślubu posłuszeństwa względem swoich przełożonych,
- 3° od obowiązku noszenia habitu zakonnego⁴⁵.

Ponadto ks. Sotkiewicz mając na względzie duchowe dobro zakonników przebywających poza klasztorem oraz dążąc do tego, by sposób ich życia w zmienionych warunkach przynajmniej w pewnym stopniu odpowiadał życiu zakonnemu, jak również w celu ukrócenia ich samowoli, prosił Ojca Świętego by przepisał dla nich jakieś normy, którymi rozproszeni zakonnicy powinni się kierować⁴⁶.

Stolica Apostolska, uwzględniając trudne warunki zakonników w Polsce po kasacie z 1864 r. oraz duszpasterskie potrzeby archidiecezji warszawskiej, w piśmie z dnia 23.VIII.1879 r. przychyliła się do prośby ks. Sotkiewicza i dyspensowała wszystkich zakonników przebywających w obrębie jego archidiecezji od ślubu ubóstwa i posłuszeństwa oraz całkowicie uzależniła ich od władzy ordynariusza⁴⁷.

vitam decentem vestem regularem deferre haud sinit"; Por. Reg. Reg., t. 278, k. 100, Nunz. Vien., t. 548, k. 44—47.

⁴⁵ Tamże: „Hisce causis et circumstantiis permotus nec non desiderans, ut Sacerdotes Religiosi munia Parochialia obeuntes necessitate coacti, in moderno statu suo quieta conscientia vivere queant. Vestram Sanctitatem humillime deprecor, ut paterna benignitate ac clementia Sua cum hisce Religiosis, qui nunc et in posterum curam animarum in Parochiis Archidioecesis Varsaviensis gerent, saltem ad tempus usque dum in monasteria regulae suae redire ac in iidem vitam monasticam ulterius prosequi poterunt, dispensare digentur:

1° a voto paupertatis — in tantum, ut ea, quae pro sui et Ecclesiae cui inserviunt sustentatione necessaria sunt, accipere, retinere, ac hisce disponere queant.—

2° a voto obedientiae Superioribus suis regularibus — ita, ut loco Superiorum suorum regularium, Ordinario loci et Superioribus ab illo ipsis propositis obediant.

3° a veste regulari — ita, ut loco ejus, vestem cleri saecularis deferre queant"; Por. Reg. Reg., t. 278, k. 100; Nunz. Vien., t. 548, k. 44—47.

⁴⁶ Tamże: „Quoniam vero hujusce petitionis meae scopus est, ut Sacerdotes religiosi vitam vocationi suae convenientem agant saltem in tantum, ne voluntate propria vel hostili violentia dirigantur sed rationem vitae suae ita instruant, prout ipsis voluntas Vestrae Sanctitatis praescribere (...) — spero itaque quod Sanctitas Vestra vel petitioni meae benigne annuere vel Sua Sapientia quandam normam mihi monstrare dignabitur juxta quam dispersi in Parochiis Sacerdotes regulares rationem vitae suae instituere tenerentur — ita ut quantum fieri poterit, ipsorum vita conveniens sit officiis quae per professionem suam religiosam susceperunt"; Por. Reg. Reg., t. 278, k. 100; Nunz. Vien., t. 548, k. 44—47.

⁴⁷ Tamże: „Preces, quas Amplitudo Tua sub die quinta mensis Julii proxima elapsi apud S. Sedem dabat quod Regulares vi legum civilium e Claustreis exturbatos, et in ista Dioecesi Varsaviensi commorantes, de

Nasuwa się pytanie; co oznacza wyrażenie użyte przez ks. Sotkiewicza we wspomnianej prośbie do Stolicy Apostolskiej: „ (...) dispensare dignetur: 1° a voto pauperatis (...), 2° a voto obedientiae Superioribus suis regularibus (...); 3° a veste regulari (...)”. Idzie mianowicie o to, czy mamy tu do czynienia z sekularyzacją czasową, czy też sekularyzacją wieczystą zakonników żyjących wówczas poza klaszturem⁴⁸.

Pomocą w rozstrzygnięciu tego problemu może nam służyć instrukcja znajdująca się w Archiwum Watykańskim, określająca sposób udzielania sekularyzacji wieczystej zakonnikom w Polsce⁴⁹. Nie ulega wątpliwości, że instrukcja ta stanowi potwierdzenie już istniejącej praktyki, gdyż zaznaczono w niej wyraźnie: *Per la Polonia*⁵⁰. Instrukcja ta obowiązywała zarówno Kongregację, jak i petentów zwracających się do Stolicy Apostolskiej o sekularyzację⁵¹.

W instrukcji tej czytamy: „Przy udzielaniu sekulary-

mandato SSmi Dni (...) ad hoc ut postulationibus Amplitudinibus Tuae opportuna provideatur. Qua de re (...) data Sacra Congregatio, expositis omnibus mature perpensis, vigore specialium facultatum ab Apostolica Sede (...) concessarum, Amplitudini Tuae potestatem facit indulgendi praefatis Religiosis extra Claustra in ista dioecesi degentibus, et Sacro Presbyteratus Ordine insignitis, ut in saeculo commorari possint in habitu Presbyteri saecularis, retento interius aliquo suae Religiosae Professionis signo; eosque dispensandi super stricta observantia Votorum tam paupertatis, quam obedientiae propriis Superioribus Religiosis, in cuius tamen obedientiae propriis Superioribus Religiosis, in cuius tamen obedientiam Amplitudini Tuae tamquam loci Ordinario praestere teneantur, nec non eos habilitandi Beneficium Ecclesiasticum etiam residentiale, et cum Cura animarum, dummodo idonei reperti fuerint”. Por. Reg. Reg., t. 278, k. 100; Nunz. Vien., t. 548, k. 44—47.

⁴⁸ Przed wydaniem Kodeksu Prawa Kanonicznego nie używano terminu eksklaustracja. Istniała tylko sekularyzacja, która dzieliła się na: saecularizatio ad tempus, saecularizatio in perpetuum i saecularizatio ad nutum Sanctae Sedis, Por. Piontek C., *De indulto exclaustationis nec non saecularizationis*, Washington 1925, s. 69; Aloysius a Parma, *De saecularizatis et saecularizandis*, (Quaracchi) 1894, s. 3—25 n; Giraldo M., *Excursus historicus de egressu e Religione*. Commentarium pro Religiosis 23 (1942) 205—211; Aichner S., *Compendium iuris ecclesiastici*, ed 11, Brixinae 1911, s. 296—297; Wernz F., *Ius decretalium, t. II, pars II, ed 2*, Romae 1908, s. 380—382; Santi F., *Praelectiones Iuris Canonici, liber III*, Ratisbonae 1886, s. 315—317; *Collectanea in usum Secretariae Sacrae Congregationis Episcoporum et Regularium*, ed. Bizzarri, Romae 1885, s. 51, 76 n., 706 n.; Norvegna J., *De iure practico regularium*, Romae 1909, s. 164—182; Biedarlack J., *De iure regularium*, Oeniponte 1892, s. 150—153.

⁴⁹ Archivio Segreto Vaticano, *Collectanea S. Congr. dei Vescovi e Regulari, Memorie ed appunti*, t. 23, k. 582.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Por. Reg. Reg., od r. 1865—1909; *Registra Episcoporum* (cyt dalej: Reg. Episc.) od r. 1865—1909; Sez. Reg., od r. 1865—1909; Sezione Vescovi (cyt. dalej: Sez. Vesc.), od r. 1865—1909.

zacji wieczystej jakimkolwiek zakonnikowi z Polski w reskrypcie nie powinno się nigdy używać słowa sekularyzacja ani zdjęcie habitu zakonnego, pomieważ rząd uważałby to za zniesienie zakonów. Dlatego powinno się mówić: uprawnienia do przebywania poza klauzurą zanim nie zostanie odwołany przez swoich właściwych przełożonych (...)”⁵².

Zgodnie zaś z praktyką potwierdzoną przez tę instrukcję, chociaż w prośbie skierowanej do Stolicy Apostolskiej, oraz w reskrypcie Kongregacji nie zamieszczono słowa „sekularyzacja wieczysta”, nie ulega wątpliwości, że w określeniu: „uprawnienie do przebywania poza klauzurą, zanim nie zostanie odwołany przez swoich właściwych przełożonych”, chodziło rzeczywiście o sekularyzację wieczystą⁵³. Taki bowiem wniosek uzasadniają słowa wspomnianej instrukcji: „ponieważ Rząd uważałby to za zniesienie zakonów”⁵⁴. Należy też zaznaczyć, że Kongregacja konsekwentnie trzymała się przedstawionej tu praktyki⁵⁵.

W przytoczonym wyżej piśmie ks. administratora Sotkiewicza skierowanym do Stolicy Apostolskiej w r. 1879 z prośbą o zwolnienie zakonników przebywających na terenie archidiecezji warszawskiej od ślubu ubóstwa i posłuszeństwa oraz udzielenie im pozwolenia na przebywanie poza klauzurą, „dopóki nie zostaną odwołani przez swoich przełożonych” chodziło o sekularyzację wieczystą.

**De facultatibus episcopis in ordines religiosorum post annum 1864
a Sede Apostolica concessis**

Decreto die 27.X. (8.XI) 1864 anni lato ferre plena domorum religiosorum romano — catholicorum cassatio statuta est. Quapropter omnia monasteria, in quibus pauciores quam octo religiosi vel religiosae mo-

⁵² *Colectanea S. Congr. dei Vescovi e Regolari*, t. 23, k. 582: „Per la Polonia — Nel Concedere la secolarizzazione perpetua, a qualche Religioso di Polonia, nel Rescritto non si deve nominare mai la parola Secolarizzazione nè l'abito da dimettersi, perchè il Governo prenderebbe da ciò motivo di sopprimere gl'Ordini Religiosi, per cui si dice semplicemente — pro facultate manendi extra claustra donec a Superioribus revocetur, ad effectum et sequendi unum dumtaxat, Beneficium Eccl. cum etc.”.

⁵³ Por. Reg. Reg., od r. 1865—1909; Reg. Episc., od r. 1865—1909; Sez. Reg. od r. 1865—1909; Sez. Vesc., od r. 1865—1909.

⁵⁴ *Collectanea S. Congr. dei Vescovi e Regolari*, t. 23, k. 582.

⁵⁵ Por. Reg. Reg., od r. 1865—1909; Reg. Episc., od r. 1865—1909; Sez. Reg., od r. 1865—1909; Sez. Vesc., od r. 1865—1909.

rabantur extincta sunt. Reliqua monasteria omnia in ea, in quibus non pauciores quam octo, et in quibus saltem quatuordecim religiosi vel religiosae commorabantur, distincta sunt.

Deinde omnibus religiosis quivis contactus cum eorum superioribus maioribus prohibiti sunt. Denique etiam candidatos in novitiatum assumi interdictum est. Cuncta autem potestas erga ordines religiosos episcopis dioecesanis commissa est. Ad potestatem hanc facilius exercendam episcopi visitatores religiosorum statuere poterant.

Conditiones has difficiles esse ex eo patet, quod ex una parte ipsi episcopi memorato decreto obtemperare et potestatem in religiosos exercere nolebant. At decursu temporis episcoporum religiosis imponenda visitatio omnino necessaria evasit.

Sedes Apostolica difficillimis conditionibus religiosorum occurrens mense ianuario 1865 anni transmisit facultates easque omnem in religiosos potestatem exercere iussit.

Facultates eiusmodi a Sede Apostolica aliquoties repetitae sunt. Quibus facultatibus fulti episcopi ut Sedis Apostolicae delegati potestatem exercere ceperunt.

Ut pro episcopis, sic pro dissipatis religiosis decretum anno 1879 a S. Congregatione pro Negotiis Ecclesiae Extraordinariis atque a S. Congregatione Episcoporum et Regularium sacerdoti Antonio Sotkiewicz Administratori Apostolico archidioecesis Versaviensis datum peculiaris momenti erat.

Iste enim Administrator Apostolicus status regularium in archidioecesi eius commorantium definiendi cuasa petitionem Sedi Apostolicae misit, in qua solutioni regularium curae animarum deditorum a voto paupertatis, oboedientiae et ab obligatione habitus regularium gestandi atque iisdem religiosis potestati ordinarii loci subdendis insistebat. Ratione habita usus hisce temporibus a Sede Apostolica servati absolutio ab obligationibus eiusmodi nihil aliud, quam saecularizationem regularium perpetuam significabat.